

دانشگاه شاهرود

دانشکده هنر

پایان نامه جهت اخذ مدرک کارشناسی ارشد

رشته: پژوهش هنر

عنوان رساله:

بررسی تطبیقی نقوش تجریدی تذهیب در دوره صفوی و

تأثیرات آن بر تذهیب معاصر

استاد راهنما:

آقای محمدعلی رجبی

استاد مشاور:

آقای دکتر خشایار قاضی زاده

دانشجو:

مهناز ابراهیم زاده نجف آبادی

دی ماه - سال ۹۱

دانشگاه شاهرود

چکیده پایان نامه

این چکیده به منظور چاپ در نشریات تهیه شده است

عنوان پایان نامه : بررسی تطبیقی نقوش تجریدی در تذهیب دوره صفوی و تأثیرات آن بر تذهیب معاصر.

استاد راهنما: آقای دکتر محمدعلی رجبی

استاد مشاور: دکتر خشایار قاضی زاده

نام دانشجو : مهناز ابراهیم زاده نجف آبادی

شماره دانشجویی : ۸۹۷۴۹۴۴۰۰

رشته : پژوهش هنر

چکیده :

هدف از این پژوهش معرفی ویژگیهای نقوش تجریدی تذهیب و نقاط اشتراک و افتراق آنها در دوره صفویه و معاصر و کمک به شناخت فرهنگ تصویری این هنرها به مذهبان معاصرو هم چنین معرفی شاهکارهای تذهیب دوره صفویه ودوره معاصر می باشد. نتایج تحقیق حاضر ما را به ابداع نقوش جدید در هنر تذهیب رهنمون می کند. بررسی هایی که در این طرح بر روی ترکیب بندی آثار، نحوه ترسیم قوس های حلزونی و قرارگیری اسلیمی ها و ختایی هاروی قوس ها بر اساس منشأ گردش مشخص و هم چنین بررسی نقوش اسلیمی ها و ختایی ها در دوره صفویه و تأثیرات آن ها بدوره معاصر انجام میشود می تواند به چگونگی نحوه تأثیر پذیری و استفاده صحیح از آثار گذشته در طراحی نقوش تذهیب معاصر کمک کند. نوع پژوهش حاضر بر مبنای هدف ، بنیادی (نظری) می باش و قالب پژوهش توصیفی - تطبیقی و روش گردآوری اطلاعات کتابخانه ای است.

واژگان کلیدی: نقش-تجرید-تذهیب-دوره صفوی-هنر معاصر ایران.

فهرست مطالب

چکیده	أ
پیشگفتار	ط
مقدمه	۱
کلیات تحقیق	۳
۱- فصل اول: نقوش تجریدی دوره صفوی		
۱-۱- بخش اول: نقوش هندسی	۸
۱-۱-۱- ماندالا	۹
۱-۱-۲- سواستیکا	۱۰
۱-۲- بخش دوم: نقوش گردان	۱۱
۱-۲-۱- شکل حلزونی-اسپیرال (spiral)	۱۲
۱-۲-۲- نقش های اسلیمی و ختایی	۱۶
۱-۲-۲-۱- تعریف اسلیمی	۱۶
۱-۲-۲-۲- نقش اسلیمی	۱۷
۱-۲-۲-۳- تعریف ختایی	۲۰
۱-۲-۲-۴- نقش ختایی	۲۳
۱-۲-۲-۴-۱- نیلوفر آبی-لوتوس (lotus)	۲۳
۱-۲-۲-۴-۲- شاه عباسی	۲۴
۲- فصل دوم: تذهیب		
۲-۱- بخش اول: تعریف تذهیب	۳۰
۲-۲- بخش دوم: تاریخچه تذهیب	۳۱
۲-۲-۱- تذهیب در سده های اول اسلام	۳۱
۲-۲-۲- تذهیب دوره سلجوقی	۳۳
۲-۲-۳- تذهیب دوره ایلخانی	۳۵
۲-۲-۴- تذهیب دوره تیموری	۳۷

۳۹تذهیب دوره صفوی
۴۵تذهیب دوره قاجار
۴۶تذهیب دوره معاصر
۴۸بخش سوم: واژگان تذهیب
۵۰بخش چهارم: قاب های اصلی در تذهیب
۵۰۲-۴-۱-شمسه
۵۰۲-۴-۲-ترنج
۵۰۲-۴-۳-کتیبه
۵۱۲-۴-۴-لچک
۵۱۲-۴-۵-سرلوح(تاج)
۵۱۲-۴-۱-نشان

۳-فصل سوم:نقوش تجریدی در تذهیب دوره صفوی

۵۳بخش اول: دلایل استفاده از نقوش تجریدی در تذهیب
۵۷بخش دوم: انواع نقوش تجریدی در تذهیب دوره صفوی
۵۹۳-۲-۱-اسلیمی و انواع آن
۶۰۳-۲-۲-۱-اسلیمی های گردان
۶۰۳-۲-۲-۱-۱-اسلیمی ساده(توخالی)
۶۰۳-۲-۲-۱-۲-اسلیمی دهان اژدری
۶۱۳-۲-۲-۱-۳-اسلیمی توپر
۶۲۳-۲-۲-۱-۴-اسلیمی پیچکدار(مفصل)
۶۲۳-۲-۲-۱-۵-اسلیمی خرطومی(خرطوم فیلی)
۶۳۳-۲-۲-۱-۶-اسلیمی ماری
۶۳۳-۲-۲-۱-۷-اسلیمی ابری
۶۴۳-۲-۲-۱-۸-اسلیمی گلدار
۶۵۳-۲-۲-۱-۹-اسلیمی برگگی

۶۵۱۰-۱-۲-۲-۳-اسلیمی تخمکدار
۶۶۱۱-۱-۲-۲-۳-اسلیمی تشعیری
۶۶۲-۲-۲-اسلیمی های هندسی
۶۶۱-۲-۲-۲-۳-گره
۶۶۲-۱-۲-۲-۲-۳-گره سازی
۶۷۳-۲-۲-۳-ویژگی های اسلیمی
۶۹۲-۲-۳-ختایی و انواع آن
۶۹۱-۲-۲-۳-گل
۷۰۱-۱-۲-۲-۳-گل سه پر
۷۱۲-۱-۲-۲-۳-گل چندپر
۷۱۳-۱-۲-۲-۳-گل شاه عباسی
۷۳۲-۲-۲-۳-غنچه
۷۴۳-۲-۲-۳-گل برگ چناری
۷۹۴-۲-۲-۳-برگ
۷۶۱-۴-۲-۲-۳-برگ پر طاووس(لوتوس)
۷۶۵-۲-۲-۳-ساقه
۷۷۶-۲-۲-۳-ویژگی های ساقه ختایی

۴- فصل چهارم: بررسی تذهیب های دوره صفویه

۸۰۱-۴بخش اول:مذهبان دوره صفویه
۸۷۲-۴-بخش دوم: نحوه های گوناگون تذهیب
۹۰۳-۴-بخش سوم: بررسی تذهیب های دوره صفویه
۹۲۱-۳-۴-تصویر ۱:شمسه آغاز شاهنامه شاه تهماسبی
۱۰۱۲-۳-۴-تصویر ۲:سرلوح آغاز شاهنامه شاه تهماسبی
۱۰۸۳-۳-۴-تصویر ۳:صفحه ای از قرآن کریم دوره صفویه
۱۱۰۱-۳-۳-۴:نحوه ترسیم قوس ها

- ۱۱۰ ۴-۳-۳-۲: اسلیمی ها
- ۱۱۲ ۴-۳-۳-۳: ختایی ها
- ۱۱۴ ۴-۳-۴: تصویر ۴: صفحه ای از قرآن کریم دوره صفویه
- ۱۱۵ ۴-۳-۴-۱: ترکیب بندی
- ۱۱۶ ۴-۳-۴-۲: نحوه ترسیم قوس ها
- ۱۱۷ ۴-۳-۴-۳: اسلیمی ها
- ۱۱۷ ۴-۳-۴-۴: ختایی ها
- ۱۱۸ ۴-۳-۵: تصویر ۵: سرلوح سلسله الذهب جامی
- ۱۱۹ ۴-۳-۵-۱: نحوه ترسیم قوس ها
- ۱۱۹ ۴-۳-۵-۲: اسلیمی ها
- ۱۲۰ ۴-۳-۵-۳: ختایی ها
- ۱۲۱ ۴-۳-۶: تصویر ۶: سرلوح دفترسلامان وایسال-هفت اورنگ جامی
- ۱۲۲ ۴-۳-۶-۱: نحوه ترسیم قوس ها
- ۱۲۲ ۴-۳-۶-۲: اسلیمی ها
- ۱۲۲ ۴-۳-۶-۳: ختایی ها
- ۱۲۴ ۴-۳-۷: تصویر ۷: صفحه آغازین از دو صفحه افتتاح یک نسخه ادبی
- ۱۲۵ ۴-۳-۷-۱: نحوه ترسیم قوس ها
- ۱۲۵ ۴-۳-۷-۲: اسلیمی ها
- ۱۲۵ ۴-۳-۷-۳: ختایی ها
- ۱۲۷ ۴-۳-۸: تصویر ۸: صفحه ای از خمسه امیرخسرو دهلوی
- ۱۲۸ ۴-۳-۸-۱: اسلیمی ها
- ۱۲۹ ۴-۳-۹: تصویر ۹: صفحه ای از کتاب پنج گنج جامی
- ۱۳۰ ۴-۳-۹-۱: ختایی ها
- ۱۳۱ ۴-۳-۱۰: تصویر ۱۰: صفحه ای از قرآن کریم دوره صفوی
- ۱۳۲ ۴-۳-۱۰-۱: ختایی ها
- ۱۳۳ ۴-۳-۱۱: تصویر ۱۱: صفحه ای از قرآن کریم دوره صفوی

۱۳۵	۱۲-۳-۴-تصویر ۱۲: صفحه ی آغازین از دو صفحه افتتاح قرآن کریم
۱۳۶	۱-۱۲-۳-۴-نحوه ترسیم قوس ها
۱۳۶	۲-۱۲-۳-۴-ختایی ها
۱۳۸	۱۳-۳-۴-تصویر ۱۳: صفحه ی آغازین از دو صفحه افتتاح قرآن کریم
۱۳۹	۱-۱۳-۳-۴-نحوه ترسیم قوس ها
۱۴۰	۲-۱۳-۳-۴-ختایی ها
۱۴۱	۱۴-۳-۴-تصویر ۱۴: صفحه ی آغازین از دو صفحه افتتاح قرآن کریم
۱۴۲	۱-۱۴-۳-۴-نحوه ترسیم قوس ها
۱۴۲	۲-۱۴-۳-۴-ختایی ها
۱۴۳	۱۵-۳-۴-تصویر ۱۵: صفحه ی آغازین از دو صفحه افتتاح قرآن کریم
۱۴۴	۱-۱۵-۳-۴-نحوه ترسیم قوس ها
۱۴۴	۲-۱۵-۳-۴-ختایی ها
۱۴۵	۳-۴-بخش چهارم: نتایج حاصل از فصل ۴
۵- فصل پنجم: بررسی تذهیب های دوره معاصر	
۱۴۸	۱-۵-بخش اول:مذهبان معاصر
۱۴۸	۱-۱-۵-مکتب تهران اول
۱۵۳	۲-۱-۵-مکتب اصفهان
۱۵۷	۳-۱-۵-مکتب تهران دوم
۱۵۸	۲-۵-بخش دوم:نحوه های گوناگون تذهیب
۱۵۸	۱-۲-۵-مکتب تهران اول
۱۶۹	۲-۲-۵-مکتب اصفهان
۱۷۵	۳-۲-۵-مکتب تهران دوم
۱۸۶	۳-۵-بخش سوم:بررسی تذهیب های دوره معاصر
۱۸۶	۱-۳-۵-تصویر ۱:تذهیب سوره کوثر
۱۸۷	۱-۱-۳-۵-ترکیب بندی

- ۱۸۸ ۲-۱-۳-۵- نحوه ترسیم قوس ها
- ۱۸۸ ۳-۱-۳-۵- اسلیمی ها
- ۱۸۸ ۴-۱-۳-۵- ختایی ها
- ۱۹۱ ۲-۳-۵- تصویر ۲: تذهیب آیه ای از قرآن کریم
- ۱۹۲ ۱-۲-۳-۵- ترکیب بندی
- ۱۹۲ ۲-۲-۳-۵- نحوه ترسیم قوس ها
- ۱۹۲ ۳-۲-۳-۵- اسلیمی ها
- ۱۹۵ ۴-۲-۳-۵- ختایی ها
- ۱۹۶ ۳-۳-۵- تصویر ۳: تذهیب شمسه برای یکی از سوره های قرآن
- ۱۹۷ ۱-۳-۳-۵- ترکیب بندی
- ۱۹۸ ۱-۳-۳-۵- نحوه ترسیم قوس ها
- ۱۹۹ ۴-۳-۵- تصویر ۴: تذهیب آیه ای از سوره حمد
- ۲۰۰ ۱-۴-۳-۵- نحوه ترسیم قوس ها
- ۲۰۰ ۲-۴-۳-۵- اسلیمی ها
- ۲۰۲ ۳-۴-۳-۵- ختایی ها
- ۲۰۳ ۵-۳-۵- تصویر ۵: تذهیب آیه ای از قرآن کریم
- ۲۰۴ ۱-۵-۳-۵- نحوه ترسیم قوس ها
- ۲۰۴ ۲-۵-۳-۵- اسلیمی ها
- ۲۰۶ ۳-۵-۳-۵- ختایی ها
- ۲۰۷ ۶-۳-۵- تصویر ۶: تذهیب سوره ای از قرآن کریم
- ۲۰۸ ۱-۶-۳-۵- ترکیب بندی
- ۲۰۸ ۲-۶-۳-۵- نحوه ترسیم قوس ها
- ۲۰۸ ۳-۶-۳-۵- اسلیمی ها
- ۲۱۲ ۷-۳-۵- تصویر ۷: تذهیب سوره ای از قرآن کریم
- ۲۱۳ ۱-۷-۳-۵- ترکیب بندی
- ۲۱۴ ۲-۷-۳-۵- نحوه ترسیم قوس ها

- ۲۱۶..... ۵-۳-۷-۳-اسلیمی ها
- ۲۱۷..... ۵-۳-۷-۴-ختایی ها
- ۲۱۸..... ۵-۳-۸-تصویر ۸: تذهیب سوره فاتحه
- ۲۱۹..... ۵-۳-۸-۱-ترکیب بندی
- ۲۱۹..... ۵-۳-۸-۲-نحوه ترسیم قوس ها
- ۲۱۹..... ۵-۳-۸-۳-اسلیمی ها
- ۲۱۹..... ۵-۳-۸-۴-ختایی ها
- ۲۲۴..... ۵-۳-۹-تصویر ۹: تذهیب سوره ای از قرآن کریم
- ۲۲۵..... ۵-۳-۹-۱-ترکیب بندی
- ۲۲۵..... ۵-۳-۹-۲-نحوه ترسیم قوس ها
- ۲۲۵..... ۵-۳-۹-۳-اسلیمی ها
- ۲۲۵..... ۵-۳-۹-۴-ختایی ها
- ۲۳۰..... ۵-۳-۱۰-تصویر ۱۰: تذهیب سوره ای از قرآن کریم
- ۲۳۱..... ۵-۳-۱۰-۱-نحوه ترسیم قوس ها
- ۲۳۲..... ۵-۳-۱۰-۲-اسلیمی ها
- ۲۳۳..... ۵-۳-۱۰-۳-ختایی ها
- ۲۳۴..... ۵-۳-۱۱-تصویر ۱۱: تذهیب سوره ای از قرآن کریم
- ۲۳۵..... ۵-۳-۱۱-۱-نحوه ترسیم قوس ها
- ۲۳۶..... ۵-۳-۱۱-۲-اسلیمی ها
- ۲۳۷..... ۵-۳-۱۱-۳-ختایی ها
- ۲۳۸..... ۵-۳-۱۲-تصویر ۱۲: تذهیب سوره ای از قرآن کریم
- ۲۳۹..... ۵-۳-۱۲-۱-نحوه ترسیم قوس ها
- ۲۴۰..... ۵-۳-۱۲-۲-اسلیمی ها
- ۲۴۱..... ۵-۳-۱۲-۳-ختایی ها
- ۲۴۲..... ۵-۳-۱۳-تصویر ۱۳: تذهیب سوره ای از قرآن کریم
- ۲۴۳..... ۵-۳-۱۳-۱-نحوه ترسیم قوس ها

۲۴۳ ۲-۱۳-۳-۵-اسلیمی ها
۲۴۳ ۳-۱۳-۳-۵-ختایی ها
۲۴۷ نتایج حاصل از فصل ۵
۲۴۸ یافته ها
۲۴۸ ۱- تأثیرات تذهیب صفوی بر دوره معاصر
۲۷۱ ۲- نقاط افتراق و اشتراک در تذهیب های معاصر و صفوی
۲۷۲ - نتیجه
۲۷۴ - فهرست اعلام(نمایه)
۲۷۵ - فهرست تصاویر
۲۹۴ - فهرست منابع و مآخذ
۳۰۰ - چکیده انگلیسی

پیشگفتار

حضور نقوش در زندگی انسان به دوران ماقبل تاریخ بشر و آغاز زندگی اجتماعی او برمی گردد. او با استعداد خارق العاده و تحسین برانگیزی، برای بیان افکار و ایجاد ارتباط، علائم و نشانه هایی از خود بر جای گذاشته است که آنها را در نقوش سفالینه ها یا سنگ نگاره ها و مهرهای تمدن های کهن همچون شوش، سیلک، زیویه، تخت جمشید و دیگر آثار تمدن های قبل از اسلام و دوره اسلامی می توان به خوبی مشاهده کرد. این امر در طول تاریخ هنر و صنایع بشری تداوم داشته و هنرمندان کوشیده اند تا در طراحی این نقوش اثری دلپذیر و زیبا، مطابق با نیازهای جسمی، روحی و فطرت انسان فراهم سازند. از طرفی هنرمندان توانسته اند بسیاری از مفاهیم فرهنگی و مذهبی را با زبان نمادین طرحها و نقشها بیان کنند. این نقوش گاهی به سمت نقوش هندسی و زمانی به سمت نقوش منحنی سوق داده شده اند. در حقیقت این آثار انعکاسی از جهان بینی و تفکر فلسفی جامعه ای است که هنرمند بر اساس آن، سنتهای هنری دوران قبلی را تعدیل کرده است.

علاقه به هنر تذهیب و نمادین بودن نقوش تجریدی اسلیمی و ختایی و ارتباط بسیار نزدیکی که بین این هنر و تزئین قرآن و متون ادبی در دوره صفوی به لحاظ گسترش تفکر شیعی و رواج مذهب شیعه دوازده امامی وجود داشت و، انگیزه ای شد برای پرداختن به این نقوش و مقایسه نقاط اشتراک و افتراق آنها با نقوش دوره معاصر که نتایج رضایت بخشی را به همراه داشت.

این موضوع حس همکاری نهادهای و اشخاص زیادی را برانگیخت و باعث شد که در زمینه های گوناگون این جانب را یاری نمایند. در این باب می توان از مدیریت کتابخانه حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی نام برد که همکاری های بسیاری را در زمینه ارائه کتب و مجلات و منابع مورد نیاز این پژوهش مبذول داشتند و اصلی ترین مکان مورد مراجعه راقم این سطور بودند و هم چنین مدیریت محترم کتابخانه موزه هنرهای معاصر، موزه کاخ گلستان، موزه قرآن، دانشکده هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی و سازمان میراث فرهنگی نیز به لحاظ منابع تصویری غنی این جانب را

حمایت کردند که لازم می دانم مراتب ارادت خویش را به ایشان اعلام نموده و نهایت سپاس و قدردانی را داشته باشم.

هم چنین از استاد راهنمای ارجمندم، جناب آقای محمدعلی رجیبی و مشاور بی دریغم جناب آقای دکتر خشایار قاضی زاده که همراه وهم گام بنده در تمام مراحل این پژوهش بودند و هم چنین ازدوستان و آشنایانی که در مراحل گوناگون یاری ام کردند از جمله سرکار خانم مهین دخت سالک مهدوی، جناب آقای استاد سلیمانی و پریسا ابراهیم زاده نیز بی نهایت سپاسگزارم.

مقدمه

هنر ایرانی جهان مادی را آن‌گونه که به حواس می‌آید، با همه ناهماهنگی‌ها و درشتی‌های نامطبوع آن مجسم نمی‌کند. هنرمندان همواره آن چیزی را که تمایل دارند، نمایش می‌دهند نه آن چیزی را که به صورت ظاهر دیده می‌شود. در آثار آنها صورت‌ها، با صورت طبیعت فرق می‌کند و کمال مطلوب را بر واقعیت، و تجرید و خلاصه‌نگاری را بر طبیعت‌گرایی ترجیح داده و همواره خود را به سوی نقش‌های تجریدی سوق داده‌اند. هنرمندان ایرانی همیشه علاوه بر شکل ظاهری نقش برای ایجاد تعادل، به فضای مثبت و منفی نقش، عنایت داشته‌اند و این خود یکی از شاخصه‌های مهم نقوش در هنر ایران خصوصاً در دوره اسلامی می‌باشد. آنها کوشیده‌اند تا در طراحی نقوش، اثری دلپذیر و زیبا، مطابق با نیازهای جسمی، روحی و فطرت انسان فراهم سازند، و از طرفی توانسته‌اند بسیاری از مفاهیم فرهنگی و مذهبی را با زبان نمادین طرح‌ها و نقش‌ها بیان کنند. هنرمندان مسلمان بهترین هنرهایشان را در اختیار دین می‌گذارند. تذهیب مسلماً نمی‌توانست همچون دیگر هنرهای تجسمی و تصویری، از نقش انسان و یا طبیعت‌سازی به طور مستقیم استفاده کند، زیرا از ویژگی اساسی تفکرات اسلام، دوری از طبیعت و واقعیت آن و رفتن به سوی خداوند و حقیقت مطلق است. این مسأله سرچشمه پیدایش نقوش انتزاعی و مجرد شد و تذهیب با چنین نگرشی به تصویر و عناصر آن، همراه با نقوش گیاهی رمزی و تصاویر در هم پیچیده نباتی شکل گرفت. اصلی‌ترین نقوش در شکل‌گیری تذهیب، همانا «اسلمی» و «ختایی» هستند که در ادوار گوناگون از ظهور اسلام تا کنون به شکل‌های متفاوت در آثار به کار رفته‌اند. در تذهیب دوره صفویه به علت گستردگی میراث پیشینیان در این حوزه، امکان طرح آفرینی بسیاری پدید آمد و موجب تکامل نقوش شد. در این پژوهش برآنیم تا به بررسی این نقوش در تذهیب‌های دوره صفوی پرداخته و تأثیرات آن بر تذهیب معاصر ایران را مورد مطالعه قرار دهیم.

هدف این پژوهش معرفی ویژگی‌های نقوش تجریدی تذهیب و نقاط اشتراک و افتراق آنها در دوره صفویه و معاصر می‌باشد تا بتواند به شناخت فرهنگ تصویری این هنر به مذہبان معاصر کمک نماید.

در این قسمت توضیح مختصری در باب فصول پژوهش موجود ارائه می‌نماییم:

فصل اول: در فصل آغازین پژوهش در مورد نقوش تجریدی تذهیب دوره صفوی یعنی اسلیمی و ختایی، وجه تسمیه و پیشینه ی آن ها گفتگو کرده ایم.

فصل دوم: در این فصل به طور مفصل به معرفی هنر تذهیب، واژگان و قالب های اصلی و تاریخچه این هنر از سده های اول اسلام تا دوره معاصر پرداخته ایم.

فصل سوم: در این فصل نظر به اینکه هدف این پژوهش بررسی تطبیقی نقوش تجریدی در تذهیب دوره صفوی و تأثیرات آن بر تذهیب معاصر می باشد، ابتدا دلایل استفاده از نقوش تجریدی در تذهیب را بررسی کرده و سپس انواع آن ها از جمله اسلیمی و ختایی را تعریف و بررسی می نماییم.

فصل چهارم: در این فصل ابتدا تعدادی از نامدارترین مذهبیان دوره صفوی را نام برده و برخی از آثار آن ها را که در دسترس بوده نیز معرفی کرده ایم ولی از آن جایی که تذهیب در آن دوره هنر هنرمندان گمنام بوده است و مورد مشخصی که به طور یقین از هنرمند مذهبی باشد، نیافته ایم پس، از آوردن تصویر خودداری نموده ایم و مختصری نیز نحوه های گوناگون تذهیب را نام برده ایم و از آن جایی که در تمام دوران صفوی، هنر تذهیب به یک سبک و روش کار می شده است، مکاتب گوناگون برای آن متذکر نشده ایم، و سپس در ادامه چند نمونه از شاهکارهای تذهیب دوره صفوی را در زمینه نظام هندسی پنهان، نسبت ها در قابها، نحوه چینش عناصر در قابها و ارتباط آنها با کل و دیگر اجزاء قاب مورد بررسی قرار داده ایم.

فصل پنجم: در این فصل نیز مانند فصل قبل تعدادی از نامدارترین مذهبیان دوره معاصر و مکاتب گوناگونی را که در آن ها فعالیت داشته و دارند را مورد بررسی قرار داده و تصاویری از آن ها نیز ارائه کرده ایم و سپس چند نمونه از تذهیب های معاصر را به لحاظ ترکیب بندی، نحوه ترسیم قوس ها، اسلیمی ها و ختایی ها مورد بررسی قرار داده ایم.

کلیات تحقیق

تعریف مساله و بیان سوالهای اصلی تحقیق

شرح مسئله: اوایل حکومت صفویان، اوج شکوفایی هنرها و ایجاد نوعی وحدت و هماهنگی در بین تمام شاخه های هنری است. هنرمند این دوره با الهام از طبیعت و ترسیم نقوش تجریدی (مانند انواع اسلیمی ها) و رنگ آمیزی متعادل و موزون، ترکیب بندی محکم واستوار و متقارن، پیچیدگی خطوط طراحی و فراوانی نقشمایه ها، مقاصد و درونیات خود را در طرحهای تذهیب منعکس کرده است. با بررسی آثار هنری این دوره مشاهده میشود که ارتباطی بین نقوش تذهیب این دوره و دوره معاصر وجود دارد. در این دوره نقوش تذهیب تکامل می یابند. در این پژوهش سعی بر آن است تا به مطالعه اشتراکها و افتراقهای نقوش تجریدی هنر تذهیب در دوره صفوی پرداخته شود و سپس از طریق مقایسه با نقوش تذهیب معاصر چگونگی نسبت آنها معلوم گردد.

سؤالات اصلی تحقیق:

۱. نقاط اشتراک و افتراق نقوش هنر تذهیب در دوره صفوی و تذهیب معاصر چه هستند؟
۲. نقوش تذهیب دوره صفوی چه تأثیری بر نقوش تذهیب دوره معاصر گذارده است؟

پیشینه و ضرورت انجام تحقیق:

کتاب متعددی وجود دارند که کماکان در ارتباط با موضوع حاضر قرار دارند و آنرا از مناظر گوناگون مورد بررسی و کنکاش قرار داده اند، از جمله:

۱. صنایع اسلامی، تألیف س.م. دیمانند و ترجمه عبدالله فریار می باشد که توسط انتشارات علمی فرهنگی در سال ۶۵ برای دومین بار به چاپ رسیده است. در فصل چهارم این کتاب با عنوان خط و تذهیب به طور اختصار به بررسی اسلوب تذهیب کاری در دوره صفوی پرداخته و همچنین از مذهبان به نام آن زمان یاد شده است.

۲. سیر و صور نقاشی ایران که زیر نظر آرتور اپهام پوپ گردآوری شده و انتشارات مولی در سال ۸۴ برای دومین بار آن را به چاپ رسانده است. این کتاب شامل چهار فصل می باشد که فصل سوم آن با عنوان فن تذهیب و نسخه پردازی در دوره صفوی به اهمیت تذهیب به عنوان

مکمل اصلی کتابت قرآن کریم پرداخته و نسخه‌هایی از تذهیبهای این دوره همراه با مذهبان آنها را معرفی کرده است.

۳. جلوه‌های هنر پارسی که شامل نسخه‌های نفیس ایرانی قرن ۶ تا ۱۱ هجری قمری موجود در کتابخانه ملی فرانسه می‌باشد و به قلم فرانسیس ریشار و ترجمه ع. روحبخشان توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در سال ۸۳ به چاپ رسیده است. در این مجلد، صفحاتی چند به بررسی هنر صفویه در مکتب تبریز دوم اختصاص داده شده است که در ابتدا خلاصه‌ای از تاریخ صفوی و سپس هنر آن بیان شده است و همچنین تعدادی از مذهبان این دوره را معرفی کرده و به بررسی آثار آنها در کنار خود آثار پرداخته است.

۴. قرآن نویسی تا قرن دهم هجری قمری (جلد سوم از گزیده ده جلدی مجموعه هنر اسلامی)، که توسط دکتر ناصر د. خلیلی و دکتر دیوید جیمز گردآوری شده و توسط نشر کارنگ برای اولین بار در سال ۸۱ به چاپ رسیده است که بخش دوم آن از ۱۰۰ تا ۹۰۰ هجری قمری مربوط به هنر ایران در دوره صفویه است که شامل نسخ نفیسی از قرآنهای کتابت شده و تذهیب شده در مکتب تبریز دوم و توضیح آنها می‌باشد.

۵. شاهکارهای نگارگری ایران که در ابتدای آن به سیر تحول نگارگری در ایران پرداخته شده و سپس نسخ مصوری از نگاره‌ها و تذهیب‌های دوره صفویه در آن به چاپ رسیده است و توسط خانم محبوبه رزمجو توضیح داده شده‌اند.

۶. شیوه تذهیب، اثر اردشیر مجرد تاکستانی می‌باشد که در سال ۸۱ برای دومین بار در انتشارات سروش به چاپ رسیده است. این کتاب شامل ۶ فصل می‌باشد که فصل اول آن نگرشی بر طرحهای گوناگون تذهیب در دوره‌های مختلف تاریخ دارد. فصل دوم به تعریف تذهیب، بیان پیشینه و مکتبهای تذهیب و معرفی اصطلاحات تخصصی آن و فصل سوم به بررسی نقشهای تذهیب (ختایی و اسلیمی و...) و فصل چهارم به بررسی تفصیلی اجزاء تذهیب می‌پردازد.

۷. آرایه‌ها و نقوش اسلیمی (در هنر تذهیب و طراحی فرش) که توسط امیر هوشنگ آقامیری طراحی و تدوین شده و توسط انتشارات یساولی در سال ۸۷ برای بار دوم به چاپ رسیده است. این کتاب شامل ۱۲ فصل می‌باشد و در هر فصل روش طراحی هر کدام از عناصر تذهیب آموزش داده شده است.

۸. باغ ایرانی با طرح و نقش حسین نیک بین در سال ۸۳ توسط انتشارات یساولی برای اولین بار به چاپ رسیده است. در این کتاب ابتدا به ریشه یابی عناصری چون ختایی و اسلیمی پرداخته و سپس به بررسی طراحی گل (با تأکید بر گل‌های شاه عباسی) پرداخته و سپس تصاویری از این نقوش را نشان می‌دهد.

۹. سوابق تاریخی نقوش که توسط جواد یساولی گرد آوری شده و توسط انتشارات یساولی در سال ۸۱ برای پنجمین بار به چاپ رسیده است. در این کتاب که با مقدمه ای از پرفسور پوپ آغاز می‌شود به معرفی نقوش مختلف تریینی در ادوار گوناگون تاریخی هنر ایران پرداخته شده و سپس تصاویری از این نقوش نیز نشان داده شده است. از آنجایی که احتمال بسیاری وجود دارد که نقوش تذهیب معاصر متأثر از دوره صفویه باشند پس ضرورت دارد که این تأثیرات و چگونگی آنها بررسی و بیان شوند.

فرضیه ها:

۱. به نظر می‌رسد که ساختار اصلی و پایه ای نقوش در دوره معاصر برگرفته از دوران صفوی می‌باشد ولی به لحاظ تزئینات، نقوش دارای تنوع و پیچیدگی های بسیار شده اند و اجزاء زیادی به یک نقش افزوده شده است و همچنین به لحاظ جایگیری نقوش در ترکیب بندی، در بعضی از آثار تمایل به رعایت تقارن وجود دارد.

۲. به نظر می‌رسد تذهیب دوره صفویه به دلیل ویژگی های خاصش از جمله: ترکیب وسیع نقوش انسانی، حیوانی، هندسی، اسلیمی و گیاهی در یکدیگر- طراحی اسلیمی گلدار و تنوع اسلیمی دهان اژدری تریینی و همچنین کاسته شدن از فشردگی قوس ها و روانی طرح ها و بزرگی قوس های اسلیمی و خطایی در عین ظرافت و رعایت تناسبات، بر آثار مذهبان معاصر تأثیرگذار بوده است.

هدفها: اهداف اصلی:

۱. معرفی ویژگیهای نقوش تجریدی تذهیب و نقاط اشتراک و افتراق آنها در دوره صفویه و معاصر.

۲. کمک به شناخت فرهنگ تصویری این هنرها به مذهبان معاصر.

هدف فرعی: معرفی شاهکارهای تذهیب دوره صفویه و دوره معاصر.

نتایج اصلی تحقیق حاضر، چه کاربردهایی خواهد داشت؟
نتایج تحقیق حاضر ما را به ابداع نقوش جدید در هنر تذهیب رهنمون می کند.

ویژگی جدید بودن و نوآوری طرح چیست؟

بررسی هایی که در این طرح انجام میشود می تواند به چگونگی نحوه تأثیر پذیری و استفاده صحیح از آثار گذشته در طراحی نقوش تذهیب معاصر کمک کند.

روش انجام تحقیق و روش گردآوری اطلاعات:

نوع پژوهش حاضر بر مبنای هدف ، بنیادی (نظری) می باشد و قالب پژوهش توصیفی - تطبیقی و روش گردآوری اطلاعات کتابخانه ای است.

ابزار گردآوری اطلاعات:

۱- کتاب، ۲- برگ شناسه یا فیش، ۳- دوربین عکاسی.

معرفی جامعه آماری، روش نمونه گیری و تعداد نمونه:

جامعه آماری: کلیه نقوش تجریدی تذهیب دوره صفویه و نقوش تذهیب معاصر موجود در کتاب های مرتبط.

گروه نمونه: الف- ۱۵ نمونه از شاهکارهای تذهیب دوره صفوی - ب- ۱۵ نمونه از آثار تذهیب معاصر.
روش نمونه گیری: انتخابی.

روش تجزیه و تحلیل اطلاعات: کیفی

فصل اول: نقوش تجریدی دوره صفوی

۱-۱- بخش اول: نقوش هندسی

تزئینات در هنر ایران به صورت های مختلفی تجلی پیدا کرده است. نقوش منحنی اسلیمی و گیاهی، نقوش هندسی و گره چینی، نقوش کتیبه و خط نگاره ها، نقوش حیوانی و انسانی اساسی ترین عناصر الفبای تزئینات هنر ایران هستند. هنرمندان این نقش ها را به صورت منفرد و یا با ترکیب آن ها، در حوزه وسیعی از هنرهای کتاب آرای، کاشی، آجر، گچبری، سنگ، چوب، آلات فلزی، سفال، پارچه، قالی و ... به کار گرفته اند. این نقوش نه تنها برای تزئین اماکن مذهبی و اشیاء آئینی بلکه برای تزئین وسایل روزمره هم مورد استفاده قرار گرفته اند. تزئینات اگر برای اماکن مذهبی، قرآن و یا اشیاء آئینی بوده، هنرمند با درایت تمام آن را با نقوش اسلیمی، هندسی و کتیبه ها تزئین نموده، حال اگر تزئینات برای اشیاء و وسایل مورد استفاده امور زندگی بوده هنرمند نقوش جاندار هم با شیوه خاص خود در کنار دیگر نقوش به کار گرفته است. البته بعضی از نقوش جانداران مثل طاووس، شیر، سیمرغ و ... که داری مفاهیم نمادین مذهبی هستند، در تزئینات اماکن مذهبی هم مورد استفاده قرار گرفته است.

«هنرمندان در طراحی این نقوش کوشیده‌اند تا اثری دلپذیر و زیبا، مطابق با نیازهای جسمی، روحی و فطرت انسان فراهم سازند. از طرفی هنرمندان توانسته‌اند بسیاری از مفاهیم فرهنگی و مذهبی را با زبان نمادین طرح‌ها و نقش‌ها بیان کنند. در واقع نقوش جلوه‌هایی از توانایی‌های فرهنگی و مذهبی جامعه‌ای است که هنرمند در آن زندگی کرده است. این نقوش گاهی به سمت نقوش هندسی، زمانی در قالب نقوش منحنی و اسلیمی و یا گاهی به شکل صور نجومی سوق داده شده‌اند. در حقیقت این آثار انعکاسی از جهان‌بینی و تفکر فلسفی جامعه‌ای است که هنرمند براساس آن، سنت‌های هنری دوره‌های قبلی را تعدیل کرده است.» (خزایی، ۱۳۸۱: ۲)

آثار هنری هر دوره می‌توانند ابزار مهمی در شناسایی وضعیت فرهنگی و تاریخی خاص آن دوره باشد. به عبارتی این‌گونه می‌توان اذعان کرد که تغییرات اجتماعی، فرهنگی و مذهبی، توانسته است تأثیر مستقیمی در آثار هنری، خصوصاً نقش‌تزیین ایجاد کند.